

Quod neque aceat neque muceat, id dabitur: A hordóban lévő bor eladásáról

I.

Az ókori gazdaság legfontosabb termelőágazata kétségtelenül a mezőgazdaság volt. A földművelés és az állattenyésztés kiterjedt szakirodalommal dicsekedhetett: Az ókori szerzők részletes elemzésekbe bocsátkoztak egy-egy művelési ág nyereséghezamának lehetőségeiről, alaposan mérlegelve az éghajlati- és talajviszonyokat, a munkaerő biztosításának módjait valamint a végtermék piaci értékesítésének lehetőségeit.¹ Az i.e. II. század gazdasági-társadalmi viszonyai alapján Cato a következő rangsort tartotta mérvadónak Itáliában: a legjövedelmezőbb 100 iugerum szőlő, utána öntözött kert, majd legelő, olajbogyó-ültetvény, rét, gabonaföld, erdőgazdaság fakitermeléssel, majd tölgy- és bükkerdő.²

A felsorolt művelési ágak közül a jelen tanulmány a szőlő és bortermelésnek, főleg a bor értékesítésének néhány jogi vonatkozását szeretné megvilágítani. A szőlőskertek Itália hagyományos mezőgazdasági profiljához tartoznak napjainkig. Az itáliai borok híresek voltak már az ókorban is.³

A szőlőművelés és bortermelés azonban komoly szakértelmet, folyamatos gondozást és a szüret idején sok munkaerőt igényel. Columella az i.sz. II. században alaposan tanulmányozta az itáliai szőlő- és bortermelés hagyományait és mintagazdaságot rendezett be birtokán. Ő hangsúlyozza, hogy már a munkaerő megválasztásán nagyon sok múlik: sokan azt gondolják, hogy a szőlőskertek kapálását, metszését vagy a bor gondozását akármilyen olcsó szakképzetlen rabszolga is képes elvégezni: nam ut amplissimas impensas vineae poscant, non tamen excedunt septem iugera unius operam vinitoris, quem vulgus quidem parvi aeris, vel de lapide noxium posse comparari putat (Colum. 3,3,8). Sok birtokos vesz valamilyen bűnöző, hitvány rabszolgát, és csodálkozik a silány eredményen. Columella alapos gazdaságossági számításokkal igyekszik meggyőzni az olvasót, hogy a jó munkaerőre fordított kiadás gyorsan megtérülő beruházás.⁴

E tanulmány azonban nem a villagazdaság és az árutermelő rabszolgaság viszonyát,⁵ hanem a szőlő- és bortermesztés néhány jogi aspektusát kívánja megvizsgálni. Olyan problémákat szeretnék közelebbről megvilágítani, amelyek talán a

¹ Lásd pl. Plin. nat. 14,56,57, Colum. 3,2.

² Lásd Maróti E., Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása, Budapest 1981, 141. és k. 154. és k.

³ Lásd Plin. nat. 14,55, 14,62, 14,64, 14,66.

⁴ Lásd Frier, Wine Trade 224.

⁵ Lásd ehhez Maróti E., Az itáliai mezőgazdaság XXX

jogtörténészek szűk rétegén kívül is érdeklődőkre találnak. A bortermelők örök problémája az értékesítés, a bor terítése és nagy tételben való eladása. A jogász számára különösen izgalmas ez a terület, mert a veszélyviselés szabályait tárgyaló jogtudósi kommentárok döntő többsége a borkereskedelem területéről származik.

II.

Cato az i.e. II. században a következő szerződési mintát ajánlotta hordóban lévő bor eladására (Cato agr. 148):

1. Vinum in doliis hoc modo venire oportet. vini in culleos singulos quadragenae et singulae urnae dabuntur. quod neque aceat, neque muceat, id dabitur. in triduo proximo viri boni arbitrato degustato. si non ita fecerit, vinum pro degustato erit. quot dies per dominum mora fuerit, quo minus vinum degustet, totidem dies emptori procedent. 2. vinum accipito ante K. Ian. primas, si non ante acceperit, dominus vinum admetietur. quod admensus erit, pro eo resolvito. Si emptor postularit, dominus ius iurandum dabit verum fecisse. locus vinis ad K. Octobres primas dabitur, si ante non deportavit, dominus vino quid volet faciet. cetera lex, quae olea pendenti.

"Hordóban lévő bort így kell eladni: minden culleusba 41 urna bort kell önteni, úgy kell adni, hogy nem ecetesedik és nem penészedik. A következő három napon belül kell megkóstolni, feddhetetlen szakértő bevonásával. Ha nem teszi, a bort úgy kell tekinteni, mintha megkóstolta volna. Ahány nap késedelem volt a kóstolásnál a tulajdonos hibájából, annyi napot kell a vevő javára hozzátenni. 2. A bort a következő január 1-ig vegye át, ha nem veszi át, a tulajdonos mérje ki a bort. Amennyit kimért, annyiért fizessen. Ha a vevő követeli, a tulajdonos adjon esküt, hogy becsületesen járt el. Helyet a bornak a következő október 1-ig adjon, ha addig nem viszi el, a tulajdonos csináljon a borral, amit akar. Egyébként ugyanaz a szabály, mint a fán lévő olajbogyó esetén."

Vinum doliare vagy vinum in doliis a szokásos megjelölése az olyan adásvételi típusnak, ahol egy vagy több hordó tartalma mint egész a szerződés tárgya.⁶ Itt tulajdonképpen species-vételről van szó, ahol a kötelelem tárgya egyedileg (egy bizonyos kiválasztott, megjelölt hordó) van meghatározva.⁷ Hordónként általában az új bort (esetleg egyenesen a mustot) adták el. Ezért az ilyen ügyletek tipikus rizikófaktorai a bor további erjedése illetve eltarthatósága: az előkészítés és a kezelés kisebb mulasztásai is könnyen a bor megecetesedéséhez ill. penészedéséhez vezethetnek. A fenti Cato-idézet egy szerződési mintát mutat be. A bevezető kifejezés hoc modo venire oportet illeszkedik a Catonál korábban tárgyalt⁸ olajbogyószüret és szőlőszüret

⁶ U. von Labrow, *Catos leges venditioni et locationi dictae*, Symb. Taubenschlag III, Warsawa 1957, 396.

⁷ A generikus vétel a vinum amphoriarium formájában létezik, ahol meghatározott számú amphora, egy bizonyos birtokról származó borral a szerződés tárgya. J. G. Wolf, *Error im römischen Recht*, Köln 1961, 130. szerint ez a típusú vétel azonban sokkal kisebb szerepet játszott Rómában.

⁸ Cato agr. 146, 147.

szerződési mintáinak sorába: hac lege venire oportet. Hac lege vagy hoc modo oportet egyaránt a szokásokra, az általában követett szerződési gyakorlatra utal, és nem valamilyen törvényi előírásra. A köztársaság korában a jó római gazda ún. formuláskönyvek alapján orientálódott az üzleti életben.⁹ Ezek a formuláskönyvek szerződési mintákat tartalmaztak, ahol az ajánlott, általában használatos szerződési kikötések az üzleti élet tapasztalatai alapján a felek kockázati tényezőit megközelítően kiegyenlítően osztották el. Hoc modo venire oportet, "így kell eladni" tehát a szokásos tisztességes üzletkötés követelményét fejezi ki. Oportere tehát nem a ius civile parancsa, hanem a szerződési gyakorlatban kialakult általános üzletkötési szokások meghatározó jellege.¹⁰ Figyelmet érdemel még az a körülmény, hogy a hordóban lévő bor eladási formulája az olajbogyó- és a szőlőszüret ügyleti mintái után következik, és Cato mindegyik ügylettípusnál hasonlóan fogalmaz. Hac lege venire oportet az előzőeknél kétségtelenül egy árverési hirdetményt, az eladó részéről tett üzleti ajánlatot jelöl, amelynek a pontjait a vevő a licitnél passzívan elfogadja.¹¹ A hordós bor szerződési szabályait bevezető hoc modo venire oportet jól illeszkedik ehhez a mintához, tehát joggal feltételezhető, hogy itt is árverési formában történt az eladás.¹²

A boreladás procedúráját Cato bizonyos kimérési szabályok rögzítésével indítja: egy culleusra 40 és 1 urna¹³ bort kell számolni. A culleus eredetileg bőrből készült tömlőt jelentett, amelyben a bort szállították vagy raktározták. Később római űrmértéket is jelöl, amely kb. 524 litert tesz ki. Egy doliumba, hordóba kb. két culleus fért bele: a dolium 1000-1300 l közötti űrtartalommal bírt. A nagyság hozzávetőleges, mert a dolia kerámiából készültek, és nem mindig azonos méretűre sikerültek. A dolium szállításra alkalmatlan volt. A borospincében, a cella vinariában földbe süllyesztve tárolták, és az erjedésnél ill. raktározásnál vették igénybe. Az igazán jól kiépített villagazdaságokban a kiperéselt must egy vezetéken direkt a pincében beásott hordókba csorgott.¹⁴

A 40 és 1 urna mennyiségből tehát kb. 40 urna volt az 1 culleusra eső mérték, 1 urna pedig tartalék, amely egyes szerzők szerint a méréskor mellécsorgott rész kiegyenlítésére szolgált.¹⁵ Az eladó garanciát vállalt, hogy a bor nem ecetes vagy penészes. Három napon belül a vevő kóstolja meg, boni viri arbitrato. Ha a kóstolásra három napon belül nem kerül sor, akkor úgy kell tekinteni, mintha lezajlott volna, és a vevő semmi kivetnivalót nem talált volna a borban. Ugyanakkor ha az eladó késlelteti a kóstolást, akkor az így elveszett napokkal a vevő javára meghosszabbodik a határidő.

Már a szöveg első részében tárgyalt szerződési klauzulák számos értelmezési problémát vetnek fel. Mit jelent vinum: must, forrásban lévő vagy kiforrt bor? Mit jelent a kimérés: átveszi ekkor a vevő már a bort vagy nem? Mikortól kell a három

⁹ A legismertebbek voltak Manilius formuláskönyvei, I. Jakab É., *Stipulationes aediliciae*, Acta Jur. et Pol. Szeged 1993, 67. és k.

¹⁰ Az oportere ige jogtechnikai jelentéséhez I. W. Kunkel, *Fides als schöpferisches Element im römischen Schuldrecht*, Fshr. Koschaker, Weimar 1939, 3. és k., F. Sturm, *Stipulatio Aquiliana*, München 1972, 66. és k., 88. és k.

¹¹ V. Lübtow, *Catos leges* 229. és k. a közületek, a városok által kiírt közjogi árverési hirdetményekből vezeti le a magánjogi leges formuláit.

¹² G. Thielmann, *Die römische Privatauktion*, Berlin 1961, 45. és k.

¹³ 1 urna 13,04 l-nek felel meg, I. Bassermann Jordan, *Geschichte des Weinbaus* I, 1907, 521.

¹⁴ L. J. J. Rossiter, *Wine and Oil Processing at Roman Farms in Italy*, Phoenix 35 (1981) 350. és k.

¹⁵ Wolf, *Error* 130.

napos kóstolási határidőt számolni: az adásvételtől, a kimérés vagy esetleg a szüret napjától?

Cato folytatása sem teszi egyszerűbbé a magyarázatot. A vevő vegye át a bort a következő év január 1-ig. Ha nem jön határidőre, akkor mérje ki az eladó egyedül a bort. Az átvétel (accipere) tehát a kimérést (admetiri) jelenti. A kimérés fontos, mert a vevő a kimért mennyiség után fizet. Kérdés azonban, hogy ez a kimérés milyen viszonyban van a szöveg elején említett culleusba méréssel? A kimérés után még egy határidőt említ Cato: Október 1-ig raktározza az eladó a bort a pincéjében. A bor elszállítására tehát esetleg csak szeptemberben kerül sor, holott már január 1. előtt átvette és kimérte a vevő. Október 1. a következő szüret ideje, amikor az eladónak szüksége van a pincéjében lévő minden hordóra és minden helyre.

Hogyan lehet Cato eladási formulájának lépéseit logikus láncná fűzni? Az elmúlt évek szakirodalmában több szerző is foglalkozott a Cato-fragmentummal.¹⁶ Mindegyikük a veszélyviselés általános szabályainak kialakulására keresett választ, és ebből a szempontból elemezte Catot. J. G. Wolf szerint a Cato-szöveg a klasszikus kori jogtudósi kommentárok kulcsa, mert a hagyományos római szerződési modellt tartalmazza. Ez a kulcsszerep erősen visszahatott a szöveg értelmezésére. A szerzők igyekeztek a klauzulákat úgy magyarázni, hogy azok harmonizáljanak a Digesta vonatkozó fragmentumaival. Wolf szerint a hordóban lévő bort hamarosan a kiforrás után adják el. Erre abból következtet, hogy a vevő január 1-ig köteles azt átvenni. Ekkor áttöltik a bort: a kimérés Wolf szerint ugyanaz, mint a culleus-mérce, amiről Cato már az első mondatban is beszél. Problémásnak látszik, hogy a Cato által elkülönítve említett két folyamatot Wolf egyként értelmezi. A garancia szerinte ráadásul csak a kóstolásig érvényes, azaz három napig, és csak akkor kerül alkalmazásra, ha a bort nem méri ki azonnal a szerződéskötéskor a vevő. A kóstolás után mindenképpen a vevőre száll át a veszélyviselés. A három napos határidőt Wolf a szerződéskötéstől számítja. Kérdés, mi az értelme egy ilyen rövid garanciának? Wolf szerint:

"Diese Klauseln setzen voraus, dass mit Kaufabschluss die Gefahr auf den Käufer überging, und beugen dem Streit vor, der entstehen konnte, wenn schliesslich der Wein bei der Abnahme kahmig oder sauer war: Der Käufer konnte dann nicht mehr vorbringen, der Wein sei schon zur Zeit des Kaufabschlusses verdorben gewesen. Die Degustationsabrede bei Cato ist also kein Mittel, dem Verkäufer das periculum acoris et mucoris bis zur Abnahme oder Zumessung des Weins aufzubürden. Sie dient vielmehr seiner Sicherung, wenn er zugesagt hatte, dass der Wein nicht sauer oder kahmig sei".¹⁷

Wolf elméletét bírálja Harder. Szerinte új, de már kiforrt bort adnak el Catónál. Az eladó garanciával biztosítja a vevőt, hogy nem savanyú vagy penészes bort fog adni. Hogy ezt a szerződő felek tisztázzák, három napon belül a szerződéskötést követően egy pártatlan harmadik bevonásával megkóstolják a bort (degustatio). A periculum est emptoris klasszikus jogi elve szerint az adásvételben való megegyezés pillanatától

¹⁶ Wolf, Error 128. és k., B. W. Frier, Roman Law and the Wine Trade: The Problem of "Vinegar Sold As Wine", SZ 100 (1983) 257. és k., M. Harder, Weinkauf und Weinprobe im römischen Recht, Fshr. J. Barmann, München 1973, 17. és k.

¹⁷ Wolf, Error 133.

kezdve a vevőnek kellett volna viselni a *periculum acoris et mucoris*-t. Ezt olvashatjuk Ulpianusnál is, D 18,6,1,pr. A kóstolási kikötés célja, hogy a *vinum doliare* eladása esetén, mivel a hordókat nem lehet jól lezárni és így a megromlás esélye nagy volt, a savanyodás kockázatát egy rövid időre még az eladóra hárítsa. Harder szerint tehát a garancia arra a három napra szól, amíg a vevő a szerződéskötés után végre nem hajtja a kóstolást. Ha a vevőnek a kóstolásnál nem tetszik a bor, akkor visszaléphet a szerződéstől.¹⁸ Harder elméletében problémásnak látszik, hogy a garanciát egy *pactum displicentiae*-vel azonosítja, holott egy erre szóló megállapodás másként lett volna megfogalmazva a szerződés szövegében. Ha a *degustatio* alapján úgyszólván visszaléphet a vevő, akkor a garancia éppen erre a három napra teljesen fölösleges.

Utoljára Pennitz foglalkozott a veszélyviseléssel, aki szerint Cato bora az eladáskor forrásban van: nem must, de még nem is kész bor.¹⁹ Ezzel magyarázható, hogy a *dare*, az áru átadása nem a szerződéskötéskor, hanem később, legkésőbb január 1-ig zajlik le. A *dare* és *accipere* kétoldalú aktusánál történik a *degustatio*, a kóstolás,

"mit der die Weingüte ja überhaupt erst im Sinn des Vertrags beurteilt werden kann: Das zeigt sich insbesondere daran, dass die Formulierung in triduo proximo viri boni arbitrato degustato unmittelbar auf das vorangegangene quod neque acceat neque muceat folgt und hierdurch ihren Sinn erhält, dementsprechend beziehen sich dann die Worte in triduo proximo zeitlich einzig und allein auf das dabitur des vorigen Satzes, also auf den Zeitpunkt der Zumessung."

Pennitz tehát, Wolfhoz hasonlóan, összevonja a két kimérési procedúrát: a bor eladása a szüret után, az erjedés ideje alatt történt, ha kiforrt a bor, kimérik, ami az adásvétel megkötése és január 1. között zajlik le. A kóstolás három napos határideje szerint akkor lép életbe, ha eladó és vevő a kóstolásnál nem tudnak megegyezni a bor minőségéről: ekkor a vevő három napon belül hozhat egy *vir bonus*-t, aki szakértői választott bíróként eldönti a vitát.²⁰ Az eladó garanciája egyébként a *degustatio*ig tart, és semmi köze a három naphoz. Pennitz elméletében zavaró a két kimérés összevonása. A három napon belüli választott bíráskodásról szóló ötletet pedig nem támasztja alá forrásokkal. Ha csak ez a két elem marad magyarázat nélkül, már akkor sem tekinthető megoldottnak a Cato-fragmentum interpretációja.

Az utóbbi évek szakirodalmából a lényegesebbek áttekintése alapján látható, hogy a Cato-szöveg megérett egy új értelmezésre. Mielőtt azonban ezzel próbálkoznánk, azt javaslom, hogy tegyünk egy kirándulást Egyiptomba. Nézzük meg, milyen adatokat őriznek a boreladásról a papiruszok.

¹⁸ Harder, Weinkauf 21. és k.

¹⁹ M. Pennitz, Die Gefahrtragung beim Weinkauf im klassischen römischen Recht, TR62 (1994) 294. és k.

²⁰ A választott bírói döntést a visszalépési jog gyakorlásához szükségesnek látja D. Flach, Römische Agrargeschichte, München 1990, 145.o. is. Flach egyébként eléggé sző szerint értelmezi Catot, de a két kimérési eljárást ő is egynek látja: "Am Tag der Abnahme lief der Verkäufer nur noch Gefahr, dass seine Leute zuviel Wein verschütteten, wenn sie ihn umfüllten. Für Verluste dieser Art rechnete er von vornherein 2,5 % ein. Um sie auszugleichen, schlug er dem Culleus Wein 1 Urna oder 13,1 Liter zu."

III.

A görög nyelvű egyiptomi papiruszok jogát és a római jogot a jogtörténet többnyire következetesen elkülönítve kezeli. Sok területen kétségtől igen eltérő szabályokat tárnak elénk, bár a hasonló gazdasági-társadalmi környezet és a Római Birodalomba való integrálódás arra ösztönöz, hogy bizonyos területeken hasonló megoldások létrejöttében bízunk. Azonkívül minden jogtörténész hajlik a kétségekre. Tényleg olyan áthidalhatatlan különbségekkel állunk szemben? Nem arról van-e szó inkább, hogy a ránk maradt források a történelem véletlenje válogatta ki, és ezek Egyiptomból illetve Rómából éppen ellenkező nézőpontból tükrözik a jogrendszert. A római jogot elsősorban a kvalifikált jogtudósok kommentárjaiból ismerjük. E szerzők filozófiai tanulmányokon iskolázott gondolkodás- és kifejezőmódja koruk legmagasabb szellemi és művészeti igényeinek felelt meg. Egyiptomból ezzel szemben sematikusan megfogalmazott okiratok maradtak ránk, amelyek kis, "méltatlan" mindennapi jogügyletekről tudósítanak. Megkísérhetjük azonban e kettőt kombinálni: a római jogi forrásokat a papiruszokból kiindulva magyarázni és fordítva. E két különböző forrástípus esetleg jól kiegészítheti egymást! Rómából alig maradtak ránk okiratok, amelyek a mindennapi jogélet gyakorlatát tükrözik. Ez a tény sokszor arra csábít, hogy túl dogmatikusan értelmezzük a római jogot. Egyiptomból viszont igen szerény ismeretekkel rendelkezünk a diszpozitív jogról, amely néha túl merész hipotézisekhez vezet. A fentiek szellemében megkísérlek e tanulmányban óvatos összehasonlítást tenni a bortermeles és értékesítés területén. Az összehasonlító elemzés létjogosultságát megerősíti az a tény, hogy már az ókori szerzők is tudatosan párhuzamot vontak ebben a témakörben a római és a görög világ között.²¹ A borkereskedelem is áttörte a provinciák, sőt a kontinensek határait. A görög és egyiptomi borokat már igen korán ismerték és kedvelték Rómában.²²

Vizsgáljunk meg először két papiruszt. Mindkettő borüzletekről tudósít Egyiptom római korszakából.

PSA 23 i.sz. 82-ből származik, Theadelphiaból:

"Imperator Caesar Domitianus Augustus első évében, Dystros hónap hetedikén, Tybi hetedikén, Theadelphiaban, Themistos körületben, Arsinoe körzetében. Ezennel elismeri Dios, kb. 27 éves, heg a bal kéz első ujján, Osis, kb. 24 éves, heg a bal lábon és Herakles, kb. 20 éves, heg a bal sípcsonton, mindhárman az ifjabb Herakles fiai, származásuk szerint perzsák, kölcsönös készfizetői kezességgel, Theonnak, akit Sokratesnek is hívnak, Heron fiának, aki kb. 31 éves, ismertetőjele nincs, hogy tőle készpénzben átvették az új (hordós) bor árát, amely a Dionysios névvel illetett szőlőskertből származik a fent nevezett Theadelphia környékéről, ahol nekik (az eladóknak) használati és gyümölcsöztetési joguk van, még hozzá 66 arsinoe-i kerámia (mennyeiségű új bor árát) a szőlőskert mércéjével, és az eladók azt (a bort) Theonnak a folyó első év Kaisareios hónapjában a hordóból egészen, hiány és késedelem nélkül át fogják adni, de a kerámiaedényeket Theon bocsátja rendelkezésükre. Ha ez az átadás nem történik meg így, ahogyan itt le van írva, akkor (az eladók) a másfélszerest

²¹ Plin. nat. 14,60, 83, 110, 114, 128, Cato agr. 105,2.

²² Cato agr. 105,2, Plin. nat. 14,66, 73, 75, 94, 97.

fizessék meg kamatokkal bírság gyanánt, és Theónnak joga legyen a végrehajtásra ellenük, mindegyikük ellen vagy az ellen akit ő akar, az egész vagyonukra, mint egy ítélet alapján. Az okirat írnokaként az eladók nevében Phronton, Popos fia működött közre. Mi, Dios, Osis és Herakles, mind a hárman Herakles fiai, perzsa származásúak, ezennel elismerjük, hogy Theontól, akit Sokratesnak is hívnak, és aki Heron fia, átvettük az új (hordós) bor árát."

A szerződést homologia formájában foglalták írásba.²³ Dios, Osis és Herakles elismerik szerződő partnerük, Theon javára, hogy az számukra bizonyos pénzfizetést, teljesítést eszközölt. A dátum szerint a szerződést Tybi hónapban kötötték.²⁴ A tél folyamán kötött szerződés alapján tehát Theon bizonyos összeget fizetett szerződő partnereinek, amelyet az okiratban timének, vételárnak neveznek, bár összecszerülleg közelebbről nem kerül meghatározásra. Mivel az okirat a már lezajlott fizetést rögzíti, a vételár nagysága érdektelen az ügylet további lebonyolítása szempontjából. A homologia célja ugyanis az, hogy az eladók szállítási kötelezettségét bizonyítsa.

Dios, Osis és Herakles az elismervényben kötelezik magukat, hogy folyó év Kaisareios hónapjában, ami augusztusra esik,²⁵ a saját kezelésükben lévő szőlőskert terméséből 66 kerámia új (hordós) bort Theonnak átadnak. Az adásvétel tárgyának megjelölése és a szállítási határidő egyaránt arra utalnak, hogy Theon új bort, még kiforratlan mustot vásárolt. A szállításra majd a Theon által rendelkezésre bocsátott égetett kerámiaedényekben kerül sor.²⁶

Az okirat az úgynevezett "Lieferungskauf", szállítási szerződés mintáját követi. A vételárát fél évvel korábban teljes egészében kifizette a vevő, a viszontteljesítés, a bor szállítása viszont csak a következő szüret idején esedékes. Az eladás idején még a szőlőfürtök sem láthatók a tőkéken.

Az okirat alapján az ügylet lebonyolításának nem minden pontja világos. A szállítási határidőt augusztusra teszik a felek. El akarta-e Theon tényleg azonnal a szüret után szállítani a frissen kiperéselt mustot? Az eladóknál való hosszabb tárolásra vonatkozóan nem találunk egyértelmű utalást magában a szerződésben. Kruit a boreladással foglalkozó papiruszokról szóló átfogó kommentárjában egyáltalán nem említi ezt a szerződéstípust.²⁷ Nem teljesítés esetére az eladók szerződéses bírság, a másfélszeres érték megfizetését vállalják. Mihez viszonyul a másfélszeres érték, ha a vételár nagysága nem került szerződési rögzítésre?

Egyelőre hagyjuk nyitva ezeket a kérdéseket, és térjünk át második okiratunkra. A Görög Papyrológiai Társaság 1993-ban publikált több bizánci korból származó

²³ Ez az okirat-típus igen gyakori volt Egyiptomban. Részletesen elemzi H. J. Wolff, *Das Recht der Griechischen Papyri Ägyptens*, München 1978, 140. és k.

²⁴ Tybi egyiptomi hónap, mely mai naptárunk szerint december 27. és január 25. közé esne, l. H. A. Rupprecht, *Kleine einföhrung in die Papyruskunde*, Darmstadt 1994, 28.

²⁵ L. Rupprecht, *Einföhrung* 28.

²⁶ Ezek a kerámiaedények, amphorák igen drágák voltak, ezért szabályozza az okirat gondosan azt a kérdést, hogy ki köteles a szállítóedényekről gondoskodni, l. E. M. Wightman, *Roman Trier and the Treveri*, London 1970, 190. és k.

²⁷ N. Kruit, *The Meaning of Various Words Related to Wine*, ZPE 90 (1992) 272. és k. a következő modellt állítja fel a borvételekre: a bort Mesore hónapban az erjesztőhordóban átadták a vevőnek, ami egyben tulajdonátruházást jelentett. A bor azonban Tybi vagy Pharmouthi haváig, december 27. ill. április 25. közötti intervallum, az eladó pincéjében maradt, aki az erjedést ellenőrizte, a bort kezelte. Ezért szokásos volt a bor jó minőségét eddig garantálni. Kruit azonban csak egy modellt ír le, míg a papiruszokban többféle megállapodási séma is jól azonosítható.

okiratot, amelyek közül egyesek jogi szempontból is érdeklődésre tarthatnak számot. Itt találunk egy borvételt is, amely viszonylag késői időszakból származik, mégis hasonló minta alapján fogalmazták, mint a fent elemzettet. Az editorok a 6. századra datálták a hermapolisi okiratot.²⁸

P. Sta. Xyla 6.

"(Ezennel elismerem, ... hogy átvettem) 150 metra bor, azaz 150, bor árát, amit én neked a szüret idején, Mesore hónapban, a boldog eljövendő harmadik indikcióban át fogok adni, új borban, a legjobb és használható minőségben, Apa Apollos kolostor mércéjével mérve, de a szállítóedényeket, mégpedig újakat, te adod. De ha a borból egy rész savanyúnak, rosszul kiforrtnak vagy rossz szagúnak bizonyul a folyó harmadik indikció Phamenoth hónapjában lévő Thynis ünnep napjáig, akkor én azt neked kicserélem jó borra késedelem nélkül, és szolgáljon neked zálogul az én egész vagyonom erre a tartozásra, mint egy ítélet alapján."

A papirusz sajnos töredékes. Hiányzik az első rész, így nem ismerjük a dátumot, a keletkezési helyet és a szerződő partnerek adatait. Jól olvashatók azonban a szerződési kikötések. Az eladó tanúsítja, hogy átvette 150 metra bor árát, amit majd a szüret idején fog a vevőnek átadni. A szállítási határidő Mesore hónapra van kijelölve, ami mai naptárunk szerint július-augusztusra esik.²⁹ Ez az egyiptomi szüret szokásos ideje. Az eladó előre átvette a vételárat, és kötelezi magát a szüretkori teljesítésre. Feltehető tehát, hogy az előző okirathoz hasonlóan itt is un. szállítási szerződésről van szó. A szerződést valószínűleg a januártól márciusig terjedő időszakban kötötték meg, mint a többi hasonló típusú boreladásnál.³⁰ A szerződés tárgya az új bor, helyesebben a frissen kiperéselt must. A must átvételével megvalósul a teljesítés, ennek időpontját a szerződés közvetlenül a szüret körüli napokban határozza meg. A szállításra szolgáló kerámiaedényeket (amphorákat) a vevő bocsátja rendelkezésre, a kimérés a közeli kolostor hiteles mércéjével történik. Az eddigi klauzulák megfelelnek az első okiratunkban látott szerződési sémának. Új az itt következő garancia-ígéret, amelynek értelmében az eladó helytáll a bor jó minőségéért. A garancia a Phamenoth hónapban lévő Thynis-ünnepig tart, amely március végére esett.³¹ Ha a bor eddig az időpontig savanyú, rossz szagú stb. lenne, akkor az eladó kicseréli a megromlott részt jó minőségűre. A csere-garancia feltételezi, hogy az eladó bizonyos mennyiségű bort tartalékol, nem ad el, amiből a cserét azután teljesíteni tudja.

A szerződés értelmezésénél a következő problémák merülnek fel. Megtörtént-e a bor átadása ténylegesen a szüret idején? Elszállította-e a vevő a bort az amphoráiban, vagy az erjedés és forrás idejére még az eladónál hagyta? A szerződés szó szerint átadásról beszél, de ez jelenthet bizonyos minőségi átvételt is: a vevő ellenőrzi a mustot, esetleg kiméreti az amphoráiba. A papirusz kiadói úgy értelmezték e kikötést, hogy a megvett mustot a vevő mindjárt a szüret után, Mesore hónapban el is szállítja. Ennek ellenére szerintük sor kerül márciusban a bor kóstolására, amit így a vevő pincéjében vagy kamrájában kellett volna lebonyolítani. Ha valamelyik minőségi hiba

²⁸ B. G. Mandilaras, *The Byzantine Papyri of the Greek Papyrological Society*, Athen 1993, 52.

²⁹ Rupprecht, *Einführung* 28.

³⁰ Lásd ehhez Kruit, *Wine* 275.

³¹ Mandilaras, *Byzantine Papyri* 56.

fennáll, akkor az eladó köteles a garanciaígéretnek megfelelően kicserélni a megromlott mennyiséget.³²

Ez az értelmezés számomra problémásnak tűnik mind a jogi megoldás, mind pedig a bortermelés szempontjából. A jogász számára alig hihető a rizikófaktorok ilyen egyenlőtlen elosztása a szerződő partnerek között. Hogyan garantálhatja az eladó a jó minőséget, ha a vevő a bort elszállítja és az erjedés már a vevő pincéjében fejeződik be? Nehezen képzelhető el, hogy a szerződő partner olyan folyamatokért vállaljon helytállást, amelyek fejlődését egyáltalán nem tudja befolyásolni. Az ókori pincegazdaságról rendelkezésre álló források is ez ellen szólnak. A bor készítése Egyiptomban is hasonlóan zajlott, mint Rómában, esetleg a melegebb éghajlat miatt figyelhetünk meg specialitásokat. A szüret után azonnal taposták vagy préselték a szőlőt. A mustot nagy kerámiából készült tárolóedényekbe töltötték, amelyek általában a pince talajába süllyesztve álltak. A kerámiaedények nem teljesen vízzáróak, ezért a szüret előtt gondosan impregnálni kellett őket. Ez az ókorban úgy történt, hogy az amphorákat belülről gyantával vonták be, amely egy tipikus mellékízt adott a bornak. Az első, gyors forrás mindjárt egy két héten belül bekövetkezett. Ezután lezárták az kerámiahordókat, méghozzá Egyiptomban nilusi agyaggal. Kis szellőzőnyílásokat fúrtak az agyagfedélbe, hogy az erjedéskor keletkező gázok távozhassanak. A második, teljes forrás körülbelül 30 napig tartott. Mivel a szüret általában július végén, augusztus elején kezdődött, az új bort október vége táján már biztosan fogyasztani lehetett.³³ Ettől az időponttól kezdődően tölthette át a bort a vevő a szállításra alkalmas, kisebb méretű amphoráiba.

Néhány papirusz azt tanúsítja, hogy a kész bor esetleg még hosszabb ideig az eladó pincéjében maradt, a vevő pedig kisebb-nagyobb adagokban szállította el, ahogyan szüksége volt rá, vagy ahogyan tovább tudta adni.³⁴ Ennek a gyakorlatnak az a legegyszerűbb magyarázata, hogy a bor legkedvezőbbben egy hűvös pincében tárolható, és a vevő nem mindig rendelkezett hasonlóan kedvező raktározási lehetőségekkel.

Második okiratunk garanciaígérete arra enged következtetni, hogy a bor még hosszabb ideig az eladó pincéjében maradt. Az eladó felügyelt az erjedési folyamatra, és esetleg rendszeresen ellenőrizte a bor állapotát.³⁵ Mivel a vevő már előre kifizette a vételárat, biztos akart lenni az eladó gondosságát illetően. Ezt a biztonságot adta meg neki a garanciaígéret. Ha meggondoljuk, hogy a bor már októberben iható, kész volt, igen nagyvonalúnak tűnik a garancia határideje. A Thynis-ünnepség március végén egy különleges alkalom lehetett: úgy látszik, a vevő akkor akarta a bor nagy részét elfogyasztani vagy továbbadni.

A második okiratunkat tehát mindenképpen úgy értelmezném, hogy az eladó a bort az erjedési folyamat alatt még kezeli, és a vevő a kiforrott bort csak később szállítja el. Itt semmiképpen sem a mustot vette át a vevő.

³² *Mandilaras*, Byzantine Papyri 50.

³³ *M. Schnebel*, Die Landwirtschaft im hellenistischen Ägypten, München 1925, 275. és k.

³⁴ Ezt a megoldást példázza egy vitás üggyről fennmaradt papirusz, P. Ent. 34, i. sz. 219., ahol három vendéglős panaszkodik a sztrategosznál, hogy szerződő partnerük, Petenenterios nem teljesíti a vállaltakat: 126 kerámia bort vettek, amire foglalt is adtak, és több alkalommal akarták elszállítani a bort. Amikor második alkalommal jöttek, hiányzott már 14 amphora a lekötött mennyiségből.

³⁵ Ilyen kontrollra példa P. Oxy. XIV 1673 az i.sz. II. századból: a pince tulajdonosa levélben közli, hogy egyes hordók illata már nem egészen jó, és a végleges megromlás előtt tanácsos lenne gyorsan eladni a tartalmukat.

Állítható ez első okiratunkra nézve is? Amint azt fent már megállapítottuk, az első-okiratban nem található garanciaígéret: az eladó megígéri, hogy 66 kerámia bort Mesore hónapban, a szüret után a vevőnek átad. A homológiában rögzített megállapodás tartalma alapján két lehetőség képzelhető el. Egyrészt lehetséges, hogy mustot adtak el, és a vevő még must állapotában el is szállította azt.³⁶ Ebben az esetben nincs szükség arra, hogy az eladó garanciát vállaljon a minőségért. Másrészt elképzelhető az is, hogy a bor az erjedés idejére az eladónál maradt, de a vevő nem akart vagy nem tudott garanciát kikötni. A minőségért való helytállás, a kicserélésre vonatkozó ígérettel, biztosan árkérdés volt.

IV.

A következőkben megpróbáljuk a papiruszok anyagát a római jog jobb megértéséhez segítségül hívni. A fent elemzett két okirat szerződési kikötéseket és ügyletkötési modelleket tartalmaz, amelyek a borértékesítési folyamatot a gyakorlat oldaláról világítják meg. Az i.sz. I. századtól a bizánci korszakig találhatunk borvételeket, amelyek hasonló minta alapján születtek. Egy különleges görög modell áll előttünk, vagy elképzelhetők Rómában is hasonló megállapodások?

A tipikusnak tartott római borvétel modelljét Cato örököltette meg. Fent áttekintettük formulájának vitatható pontjait, amelyre itt most röviden emlékeztetni szeretném az olvasót. Kiforrt bor-e a vinum in doliis, ami eladásra kerül? Mikortól számítjuk a degustatio három napos határidejét? A garanciaígéret a kóstolásig, a kimérésig vagy az elszállításig kötelezi az eladót a megsavanyodás és megpenészedés veszélyének viselésére? A római jogi szakirodalomban hosszú ideje folyó vitával kapcsolatban elsősorban arra szeretnék utalni, hogy a szerzők a garanciaígéret jelentőségét következetesen kisebbíteni igyekeztek, hogy a periculum általános szabályai jobban kidomborodjanak. A szerződési kikötéseknek nem szenteltek sok figyelmet, épp ellenkezőleg. A jogász kommentárokat, amelyek ezzel foglalkoztak, ezért a veszélyviselés általános rendszerébe nem illettek bele, inkább interpoláltak, Jusztiniánusz által átdolgozottak nyilvánították.³⁷

Vizsgáljunk meg egy ellentmondásoktól nem mentes Gaius-fragmentumot, amelyet különösen mostohán kezeltek a szerzők (D 18,6,16 Gai. 2 cott. rer.):

Si vina quae in doliis erunt venierint eaque, antequam ab emptore tollerentur, sua natura corrupta fuerint, si quidem de bonitate eorum adfirmavit venditor, tenebitur emptori: quod si nihil adfirmavit, emptoris erit periculum, quia sive non degustavit sive degustando male probavit, de se queri debet. plane si, cum intellexeret venditor non duraturam bonitatem eorum usque ad in eum diem quo tolli deberent, non admonuit emptorem, tenebitur ei, quanti eius interestet admonitum fuisse.

³⁶ A must forrását sokszor mesterségesen megállították az ókorban, hogy gyümölcsléként fogyasszák a szőlőlevet. J. Colum. 12,19,1, 14,23, Plin. nat. 14,83.

³⁷ Így Bechmann, Der Kauf nach gemeinem Recht II, 1884 Neudr. 1965, 537, F. Haymann, SZ 41 (1920) 110. és k., U. v. Lübtow, Catos leges 396.

"Ha a bort, amely hordókban lesz, eladták, és mielőtt a vevő elszállítaná, magától megromlik, akkor az eladó felel a vevőnek, ha őt annak a jó minőségéről biztosította: Ha azonban semmit sem garantált, akkor a vevő viseli a veszélyt, mert ha nem kóstolta meg vagy a kóstolásnál rosszul ítélte meg, akkor is csak magának tehet szemrehányást. Azonban ha az eladó tudta, hogy (a bor) minősége nem tart ki addig a határidőig, amikor el kell szállítani, mégsem figyelmeztette erre a vevőt, akkor helyt kell állnia minden kárért, ami a figyelmeztetés elmaradásából ered."

Már Haymann is úgy nyilatkozott, hogy a szöveg közepén egy részt (si quidem nihil adfirmavit) és az utolsó mondatot (plane si fuisset) törölni kell, hogy a megmaradt rész az általa elvárt főszabályt mondja ki: emptoris erit periculum.³⁸ Ez a radikális eljárás. Gaius fejtegetéseit olyan banalitássá zsugorítja, ami még az ő sokszor iskolás stílusánál is meglepő lenne. Haymann álláspontját átvette Beseler³⁹ és J. G. Wolf.⁴⁰ Harder szívesen kihúzza a szöveg közepéről egy logikátlanak tűnő megjegyzést (quia sive queri debet), hogy megállapíthassa: Gaius a per aversionem eladást tárgyalja, csak a res cottidianae posztklasszikus átdolgozói már nem tudtak különbséget tenni a per aversionem eladás és a degustatio kikötésével való eladás között.⁴¹ Frier az első, aki nem lát interpolációs nehézségeket a fragmentumban.⁴² A bonitast illető garanciaígéret előfordulásának lehetőségét igazolandó, még a papiruszokra is hivatkozik. Sajnos azonban csak egy fél lábjegyzetben intézi el a kérdést, a részletes elemzést mellőzi.⁴³

Mielőtt Gaius, a posztklasszikus jogászok vagy a jusziniánuszi kompilátorok szakmai és stilisztikai képességeit teljesen kétségbe vonnánk, kereshetnénk más utat is a fragmentum értelmezésénél felmerült ellentmondások feloldására. Tegyük fel, hogy nem történt sem jusziniánuszi, sem korábbi hamisítás, hanem maga Gaius nyilatkozott a fenti értelemben. Mivel a hagyományos római modell szerinti interpretáció nehézségekhez vezetett, keressünk egy másik modellt a boreladásra: olvassuk Gaiust a papiruszok tükrében!

Mindjárt az első kifejezés, vina quae in doliis erunt, arra utal, hogy új bor vagy frissen préselt must a szerződés tárgya. A dolia, amint azt fent már láttuk, nagyméretű tárolóedények voltak, amelyben a bor erjesztése folyt. A pincében rögzített dolia, hordókba vezették a frissen préselt szőlőlevet, amely az erjedés befejezéséig ott lezárva maradt.⁴⁴ Az adásvétel tárgya tehát hordós bor, amelyet frissen préselt állapotában adtak el.⁴⁵

³⁸ F. Haymann, Die Haftung des Verkäufers für die Beschaffenheit der Kaufsache, 1912, 152. és k.

³⁹ G. Beseler, TR 8 (1928) 296, aki egyébként kiegészítéseket javasol: a degustatio határidejére valamilyen kikötést tételez fel, ami szerinte időközben elveszett a szövegből.

⁴⁰ Wolf, Error 134: "Das eingeschaltete si quidem de bonitate eorum adfirmavit venditor tenebitur passt nicht zum vorausgehenden Tatbestand und wird daher mit Recht seit langem als tribonianische Interpolation betrachtet, die durch das justinianische Sachmängelrecht veranlasst ist." Wolf álláspontjával szemben megjegyezhető, hogy a klasszikus jogászok nem vártak a jusziniánuszi kellékszavatossági jogra, hogy a szerződési kikötéseket észre- ill. figyelembe vegyék.

⁴¹ Harder, Weinkauf 27: "...die nachklassischen Bearbeiter der res cottidianae haben den Unterschied zwischen dem Weinkauf in Bausch und Bogen und dem Degustationskauf von Fasswein nicht mehr verstanden."

⁴² Frier, Wine Trade 278, az ő véleményét veszi át Pennitz, Gefahrtragung 288.

⁴³ Frier, Wine Trade 279.o. 85.lj.

⁴⁴ Lásd J. J. Rossiter, Wine and Oil Processing at Roman Farms in Italy, Phoenix 35 (1981) 346. és k.

⁴⁵ Wolf, Error 134 ezzel szemben úgy vélekedik, hogy "entweder schon verdorbener Wein verkauft worden oder der Wein zwar erst nach Kaufabschluss, aber noch vor der Degustation schlecht geworden ist." Wolf azonban csak azzal a szépséghibával tudja Gaiust ezen elmélete alapján megmagyarázni, hogy a garanciaígéretet száműzi.

Erre utal a tempus-váltás is az első mondatban: *vina quae... erunt ... venierint*. Az adásvétel megkötésének időpontjában az adásvétel tárgya, a bor még nem létezik: a bor majd a szüretkor lesz a présből az erjesztésre szolgáló hordókba öntve, viszont már korábban eladásra került. A korábbi eladás történhetett esetleg, a papiruszok mintája alapján, már hónapokkal a szüret előtt is. Ez a Gaius-fragmentum azonban nem ad arról felvilágosítást, hogy a vételárát kifizették-e előre. Mindenesetre úgy tűnik, hogy Gaius egy ún. szállítási szerződést kommentált.

Vina in doliis venire szokásos kifejezés a Digestában, és mindig olyan ügyleteket jelöl, ahol a bor az erjedés időszakára az eladó pincéjében marad. A Gaius által megvitatott kiindulási példa tehát valahogy így festhetett. A bor még nem létezik, de eladásra kerül. Az előzetes eladás oka lehet pénzszüke az eladónál, de az az érdek is, hogy a termés értékesítéséről időben gondoskodjon. A szüretet az eladó bonyolítja le, kipréseli a mustot és a pincéjében lévő erjesztő hordókba tölti. Itt tárolja és kezeli a bort mindaddig, amíg a vevő azt szerződészerűen el akarja szállítani. Eközben valamikor sua natura megsavanyodik a bor, és amikor a vevő szállítani akarja, észreveszi ezt a fogyatékosságot. Gaius többféle megoldási lehetőséget analizál: végiggondol minden lehetséges esetet, attól függően, hogy a felek milyen szerződési modellt követnek, milyen szerződési klauzulákat alkalmaztak. Ugy is mondhatnánk, hogy a megoldás attól függ, milyen okiratot tud felmutatni a vevő egy esetleges perben.

Az első esetben a vevő egy garanciaígéretre hivatkozik: Az eladó biztosította őt a bor jó minőségéről. Ez az eladási modell erősen emlékeztet a második fent elemzett papiruszra, ahol az eladó megígérte a bor kiváló minőségét egészen a Thynis-ünnepségig, március végéig.⁴⁶ Gaius azt mondja, hogy ebben az esetben a venditor helytállásra köteles. A papirusz-okirat a bor megromlása esetére a kicserélést helyezi kilátásba. Ezt a kézenfekvő megoldás a Gaius-fragmentum esetében sem zárnam ki, bár a jogászt a felelősségre vonás lehetősége csak elméleti síkon izgatja, a vita konkrét lezárásával már nem törődik.

A második esetben semmilyen ígéret, kikötés nincs a szerződésben: az eladó nem ad minőségi garanciát, és nem ad degustációs kedvezményt. Ebben az esetben a főszabály érvényesül: *periculum est emptoris*. A *per aversionem* eladás leírása, amit egy Ulpianus műből ismerünk, igen hasonlít ehhez.⁴⁷ Tulajdonképpen ezt a modellt követi a fent elemzett első papirusz-okirat is.

Egy harmadik esetet lehet feltételezni az argumentációban használt félmondatban, ahol a szerződési kikötés csak indirekt formában jelentkezik: "ha nem kóstolta meg, vagy a kóstolásnál rosszul ítélte meg." Itt a degustatio kikötéssel való eladásra gondol Gaius.⁴⁸ A degustatio visszalépési jogot jelentett a vevő javára, ha a kóstolásnál észleli a bor hibáját. Ha a vevő ilyen kóstolási kikötéssel vásárol, de utána nem jelenik meg időben a kóstoláshoz,⁴⁹ akkor a bort megkóstoltnak kell tekinteni, és ettől az időponttól kezdve a vevő viseli a veszélyt.⁵⁰ Lehet, hogy a vevő megjelenik a kóstolási időpontra, de mégis elrontja az üzletet. A kóstolás ugyanis igen bonyolult

⁴⁶ Hasonló garanciaígéreteket találhatunk a Digestában is, pl. D 18,6,6 Pomp. 9 Sab.

⁴⁷ D 18,6,4,1 Ulp. 28 Sab.

⁴⁸ D 18,6,4,pr. Ulp. 28 Sab., D 18,6,4,1 Ulp. 28 Sab. azt bizonyítja, hogy a degustatio szerződési kikötésként szerepelt, nem pedig usance gyanánt érvényesült, amint azt Wolf, Error 133.o. 79. lj. feltételezi.

⁴⁹ Cato agr. 148 szerint a kóstolást három napon belül kell megejteni. Problémás azonban a kezdőnap meghatározása, amint arra fent már utaltunk. Egy szerződési kikötés esetében azonban a felek biztosan világosan meghatározták a határidőt.

⁵⁰ Lásd Cato agr. 148, D 18,6,1,pr. Ulp. 28 Sab.

procedúra volt, amelyhez már az ókori írók is számos trükköt ajánlanak. Cato agr. 108,1 szerint az új bort árpamaggal kell felfőzni, másnapig állni hagyni, és ha borízú marad, tartós lesz, ha savanyú, akkor megromlik a bor. Plinius 14,130, 134 azt ajánlja, hogy ólomrudat merítsünk a borbba, és ha megváltozik a színe, akkor hajlamos a bor a romlásra. Cato agr. 111 szerint könnyen megállapítható, hogy a bor vizezett-e: öntsük egy borostyánfából készült edénybe, és az fölfogja a vizet, a bor pedig átfolyik rajta.

A kóstolás lebonyolításával az adásvétel mindenképpen perfect, befejezett lesz, akkor is, ha a vevő rosszul ítéli meg a bor-minőségét. Ettől kezdve tehát mindenképpen érvényesül a periculum emptoris szabálya.⁵¹

Negyedik esetként Gaius arról szól, hogy a bor a szüret és a kiforrás után az eladó pincéjében marad, és a vevő csak később akarja elszállítani. Az egész raktározási időre nézve nyilván nem adott garanciaígéretet az eladó. A pincében járva viszont észleli, hogy a bor minősége romlik, és valószínűleg nem tart ki a vevő által tervezett elszállításig. Ennek ellenére nem tesz semmit, nem figyelmezteti erre a vevőt. Ezért felel quanti eius interestet admonitum fuisse.⁵² Milyen szerződési modellre gondolhatott Gaius? Az eladáshoz nem kapcsolódott garanciaígéret a bor tartósságáról. Érvényesül tehát a főszabály, periculum est emptoris, de az eladó tárolja a bort pincéjében. Amíg a bort át nem töltik a vevő szállításra alkalmas amphorába, addig az eladó felel a custodiaért.⁵³ A custodia, őrzési felelősség magában foglalja e azt a kötelezettséget, hogy az eladó néha ellenőrzi a hordók állapotát és a gyanús jeleket jelenti a vevőnek? A bona fidesre vagy a casus minorra nem utal egyértelműen a szöveg.⁵⁴

A fenti három eset, ahol bizonyos szerződési kikötések adtak megoldást, arra ösztönöz, hogy a negyedik variációnál is hasonló argumentációval próbálkozzunk. Néhány boreladásról szóló papiruszban⁵⁵ található egy különös klauzula, monimos, amit a szakirodalom általában úgy értett, hogy a bor eltarthatóságára vonatkozó ígéretről van szó: az eladó megígéri, hogy a bor eltartható, azaz minőségét megőrzi.⁵⁶ Kruit ezzel szemben egy új jelentés elfogadását javasolja:⁵⁷ a monimos szerinte azt jelöli a szerződésben, hogy a bort bizonyos kikötött határidőig az eladó raktározza. Monimos jelentése tehát nem "a bor minősége tart, eltart", hanem "tart" abban az értelemben, hogy a vevő a bort az eladó pincéjében tartja. Kruit úgy jutott erre az eredményre, hogy a Ptolemaioszok idejéből származó demotikus, borkölcsönről szóló szerződésekkel⁵⁸ hasonlította össze a görög nyelvű, római korból származó okiratokat. Ovatosságra int azonban az a körülmény, hogy a klauzula nagyon ritkán fordul elő. Kruit is csak két görög nyelvű okiratot talált tézise igazolására, ezek i. sz. 105-ben ill. 106-ban keletkeztek. Amennyiben Kruit elmélete helytálló, jól felhasználható a Gaius-

⁵¹ A szomorú eredményt a de se queri debet fejezi ki. Ezt a kifejezést is gyanúsak találták a romanisták. Lásd *Betti*, *St. de Francisci* I, 1956, 176, *Harder*, *Weinkauf* 27. Kevésbé óvatos *W. Kunkel*, *SZ* 45 (1925) 287. és k., *F. Wieacker*, *SZ* 54 (1934) 70, *Th. Mayer Maly*, *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 226 (1974) 130.

⁵² Az interesse-értékhez l. *D. Medicus*, *Id quod interest*, München 1962, 149. és k.

⁵³ Lásd *D* 18,6,1,1 *Ulp.* 28 *Sab.*, *D* 18,6,3 *Paul.* 5 *Sab.*

⁵⁴ *Pennitz*, *Gefahrtragung* 289.o. 161. l.j.-ben a bona fides alapján magyarázza Gaius véleményét.

⁵⁵ *P. Grenf.* II 24, i.sz. 105, *Krokodilopolis*, *P. Amh.* II 48, i.sz. 106, *Gebelen* (?).

⁵⁶ "Wine which will keep", lásd ehhez Kruit, *Wine* 269.o. 14.lj.

⁵⁷ Kruit, *Wine* 269. és k.: "Monimos therefore has to be translated as 'to be kept, to be laid up', a sense which is in perfect harmony with the first sense given by Liddell Scott Jones for monimos i.e. 'staying in one's place, stationary'".

⁵⁸ *P. Heid.* *Dem.* 29, *P. BM dem.* 10.492, II. 7 15, *P. Cairo* 30.744, II 7 17, és *P. Adler dem.* 4, II. 6 9.

fragmentum értelmezéséhez. A szerződést a következőképpen lehet rekonstruálni: az adásvételt megkötötték, a veszélyt a vevő viseli, de az eladó megígéri, hogy bizonyos ideig raktározza a bort. A raktározás bizonyos kötelezettségekkel jár, amelyeket az eladó gondosan tartozik teljesíteni, pl. szellőztetni kell a pincét. Egy tanulságos levél egyébként rendelkezésünkre áll Egyiptomból, amely azt tükrözi, hogy a bor minőségét bizonyos időközönként ellenőrizte, és a romlásnak indult bor eladását sürgette a pince tulajdonosa.⁵⁹

V.

Számos fragmentumot lehetne még találni a jogtudósok fennmaradt műveiben, ahol hasonló szerződési klauzulák kommentálása kimutatható, és az egész szöveg ezáltal újraértelmezhető. Egyetlen császári rendeletet szeretnék itt ezek közül még bemutatni, amely eddig elkerülte a borszerződésekkel és a veszélyviseléssel foglalkozó szerzők figyelmét (C 4,49,12):

Sicut periculum vini mutati, quod certum fuerat comparatum, ad emptorem, ita commodum aucti pretii pertinet. utque hoc verum est, sic certae qualitatis ac mensurae distracto vino fidem placitis servandam convenit: quo non restituto non pretii quantitatis, sed quanti interest empti competit actio.

"Mivel a bor megromlásának veszélyét, amelyet meghatározott dologként (certum) vettek meg, a vevő viseli, úgy az áremelkedésből származó haszon is őt illesse. És ugyanúgy helyes az, hogyha meghatározott minőségű és mennyiségű bort adtak el, akkor a szerződésben foglaltakat hűen be kell tartani: Ha (a megállapodott árut) nem szállítják, akkor az actio emptivel nem a (nem szállított) mennyiség árát, hanem az interesse-értéket lehet követelni.

Diocletianus és Maximianus császár nevében 294-ben egy boreladásról szóló jogvitában döntött a császári kancellária. Az első mondat azt a klasszikus, tárgyas és igazságos tételt idézi, hogy aki a kárt viseli, azt illesse a haszon is.⁶⁰ Ha a bor megsavanyodásának a kockázatát a vevő viseli, akkor az áremelkedésből származó haszon is joggal őt illeti. A károk és hasznok kompenzálják egymást. Mindjárt az első mondat arra utal, hogy a szerződéskötés és a teljesítés időpontja nem esik egybe. A felek lényegesen korábban kötötték ki a vételárat, amely a piaci viszonyok változása alapján a teljesítésig emelkedett, de ennek ellenére a korábban kikötött ár marad érvényben a szerződő felek viszonyában. A bor megromlásának kockázata arra utal, hogy a kikötött mennyiségű bor az eladónál marad, ám a vevő köteles a kikötött áron a kikötött időben átvenni akkor is, ha az időközben megromlott. A második mondat egyértelművé teszi, hogy a fizetés is előre történt: az eladó valószínűleg a hiányzó mennyiség árának visszafizetését ajánlotta fel a vevőnek, amikor nem tudott vagy nem akart a szerződésben vállalt teljesítési kötelezettségének eleget tenni. Ezt a megoldást

⁵⁹ P. Oxy. XIV 1673, az i. sz. II. századból.

⁶⁰ E. Rabel, *Gefahrtragung beim Kauf*, SZ 42 (1921) 360: "...so schlägt doch der trotz aller byzantinischen Zutaten und Umstellungen klassische und sachgemasse Grundsatz ein, dass commodum und incommodum Hand in Hand gehen."

azonban elutasítja a névtelen jogász. Ilyen olcsón nem szabadul az eladó a kötelemből: szerződésszegése miatt köteles az interesse-értéket megtéríteni.

Elsősorban a második mondat emlékeztet erősen a papirusz-okiratokra, ahol a császári rendelet az előre kifizetett vételárát említi. Akár az első fent tárgyalt papirusz is lehetett volna a császári rendelet kibocsátására okot adó szerződés! A császári jogász ráadásul a "quo non restituto" kifejezéssel jelöli azt a tényt, hogy a bor eladója nem teljesített. A restituere ige nem egészen illik a római jogi szöveggörnyezetbe, inkább a papiruszokban használt apodidonai ígére emlékeztet. A boreladásokban az "apodidonai" nem "visszafizetést" jelent, hanem egyszerűen szállítást, teljesítést.

A császári rendelet megválaszol egy másik kérdést is, amire nézve a papiruszok nem adtak kellő felvilágosítást: mi történik, ha az eladó nem szállítja az előre kifizetett mennyiséget. A 294-ben datált állásfoglalásból látjuk, hogy nem intézhette el a problémát egyszerűen a korábban átvett vételár visszafizetésével. Kártérítést kell fizetnie a vevő számára: annyit, amennyiért a vevő azonos mennyiségű és minőségű bort tud vásárolni a nemteljesítés időpontjában. A fides említése ugyanakkor némi császári nyomást éreztet, hogy a megállapodásokat lehetőleg tartsák be a felek.

VI.

A papiruszok szerződési modelljének ismeretében az I. pontban bemutatott Cato-fragmentumot is új fényben látjuk. Tételezzük fel, hogy Cato is vinum novum, új bor, azaz must eladását írja le, direkt a kipréselés után. Sőt a szállítási szerződésként való eladásra is találunk támpontokat: az I. pontban említett olajbogyó- ill. szőlőszüret, valamint a tőkén lévő szőlő, a legeltetési jog eladása mind olyan árverési formulák, amelyek jóval az esedékes munkák előtt értékesítik a termést. Még a gyümölcs sem keletkezett, amikor annak leszedését már árverési formában "eladta", azaz vállalkozónak kiadta a tulajdonos. A mezőgazdasági munkák végzésének és a termékértékesítésnek ez a bevett gyakorlata kézenfekvővé teszi azt a feltevést, hogy a frissen préselt új bor nagybani értékesítését is előre megszervezte és árverés útján lebonyolította a pince tulajdonosa.

A must tehát hetekkel, hónapokkal a szüret előtt vevőre talált. Arról nem tudósít Cato, hogy előzetesen történt-e fizetés: valószínű, hogy az eladó foglaltot vagy egy nagyobb összeg előre való átadását, de legalábbis kezesek állítását kérte. Az egy egységre eső végleges árat biztosan rögzítették már az adásvételkor, a kimérés a ténylegesen eladott mennyiség meghatározását jelentette.

A frissen préselt mustot az erjedésre szolgáló hordókba (kerámiaedényekbe) töltik. Az a kitétel, hogy egy culleusra 41 urnát kell mérni, az első kimérést, az erjesztőhordókba töltést jelenti: 2 culleus fért körülbelül egy átlagos doliumba. A nagyvonalúan hozzáért egy urna az erjedés alatt elpárolgó mennyiség kiegyenlítésére szolgált.

A vevő három napon belül megkóstolhatja boni viri arbitratu: a kóstolás a mustra vonatkozik. Ha a vevő akar és tud, akkor utazzon a birtokra a szüret idején, és a hordóba töltéstől (a szürettől) számított három napon belül kóstolja meg a mustot. A hordókat ugyanis hamarosan le kell zárni agyagfedéllel, hogy a forrás levegőtől elzárt

állapotban megindulhasson.⁶¹ A szüret általában szeptember-október idején volt Itáliában, és a bor kb. 30 nap alatt forrt ki.

A *degustatio* határideje tehát nem az adásvételi szerződés megkötésétől folyik, mint azt a legtöbb szerző feltételezte, hanem a szüret ill. hordóba töltés napjától. Amennyiben a vevő nincs megelégedve a must minőségével, visszaléphet a szerződéstől. Ha nem jelenik meg a *degustatio*, akkor elveszti visszalépési jogát, az adásvétel *perfect* lesz.

A garancia *neque aceat neque muceat* két időpontra is vonatkoztatható. Az eladó vállalhat egyrészt rövid helytállást, miszerint jó minőségű must adását ígéri. Ekkor a kóstolásig ill. a kóstolási határidő eredménytelen elteléséig szól a garanciaígéret. Másrészt elképzelhető, hogy az eladó egészen január 1-ig, a kimérésig, a vevő amphoráiba való áttöltésig garanciát vállal acor és mucor esetére. Ez a második papiruszban látott szerződési konstrukciónak felelne meg, tehát szintén elterjedt modellt képvisel.

Ezzel már érintettük a második kimérés értelmezésénél problémáját is. Ez tehát nem azonos az első mondatban említettel, amint azt Wolf feltételezi, hanem a vevő szállításra alkalmas tömlőbe vagy amphoráiba való lefejtést jelenti, amelynek január 1-ig kellett megtörténnie. Ekkorra a bor már teljesen kiforrt, raktározásra alkalmas, további kezelést nem igényel.

A kiméréskor a vevő utoljára ellenőrizheti a minőséget, így az eddig szóló garancia praktikus lenne.

Ha szállítási szerződésként értelmezzük Cato árverési formuláját, és a papiruszokból megismert szerződési gyakorlat néhány elemét felhasználjuk a hiányzó adatok pótlására, akkor egy ellentmondásoktól mentes magyarázatot kapunk, amely igen hihetően hangzik.

E rövid tanulmányban megkíséreltem rámutatni arra, hogy az egyiptomi papiruszok világa és a római jog, legalábbis bizonyos jogviszonyokban, könnyen összekapcsolható, összevethető. A papiruszok szerződési modelljei és általános szerződési kikötései sokat segíthetnek a klasszikus római jogászok kommentárjainak jobb megértésében.

⁶¹ Cato agr. 29, 105,2, Plin. nat. 14,135,136.

QUOD NEQUE ACEAT NEQUE MUCEAT ID DABITAUR: ÜBER
DEN VERKAUF VON FAßWEIN

(Zusammenfassung)

Der Verkauf von Wein bildete in der Antike einen besonderen Typ des Kaufes. Die römische Vertragspraxis ist vor allem aus Catos Werk *De agricultura* bekannt: Das Fragment 148 beschreibt ausführlich einen Auktionsangebot des Verkäufers über Faßwein. Die römischrechtliche Fachliteratur (J.G. Wolf, M. Harder, B. Frier) behandelt die Quelle aus dem Aspekt der Entwicklung der allgemeinen Gefahrtragung und sah darin den wichtigsten Schlüssel zur Interpretation des Digestentitels 18,6. Die Juristeirneinungen können aber nach einem einzigen Vertragsmuster nicht konsequent erläutert werden: Die auftauchende Widersprüche versuchten die Autoren durch Interpolationsverdächtige zu lösen. Die vorliegende Abhandlung wählt einen neuen Weg, indem sie neue Vertragsschemen sucht. Die griechischen Papyri Ägyptens, die in der römischen Zeit abgefaßt wurden, bieten eine reiche Fülle an Material für vergleichende Studien. In diesem Aufsatz werden zwei Papyri über Weinkauf näher untersucht: PSA 23 aus dem Jahre 82 n.Chr. und P. Sta Xyla aus dem 6. Jh. Beide "Lieferungskäufe" enthalten typische Vertragsklausel, und im Digestentitel 18,6 findet man die Spuren ähnlicher Vereinbarungen.

Die vorliegende Abhandlung gibt in diesem Sinne eine neue Interpretation des viel diskutierten Gaius-Fragments D 18,6,16. Das gewählte Lösungsmodell wird durch C 4,49,12 bestätigt. Schließlich kann man nach dem skizzierten Vertragsmuster die Interpretation des Gaius-Fragments präzisieren.

Der Aufsatz möchte darauf hinweisen, daß die Vereinbarungsmodelle und allgemeine Vertragsklausel der Papyri zum besseren Verständnis der klassischen Juristenkommentare viel beitragen können.